

Др Александра Пиштало, LL.M*

Norman Doe, *Law and Religion in Europe: A Comparative Introduction*, Oxford University Press, London 2011, 334.

У августу 2011. године у издању Oxford University Press из Лондона, појавила се књига *Право и религија у Европи: упоредни увод (Law and Religion in Europe: A Comparative Introduction)* аутора Нормана Доа.

Аутор књиге је професор права, оснивач и директор Центра за право и религију на Правном факултету Универзитета Кардиф и директор LL.M студија канонског права на истом факултету. Студирао је право у Кардифу, теологију у Оксфорду, а докторирао на Кембрицу. Области истраживања професора Доа су уставно право, канонско и црквено односно државно-црквено право.¹ Од неких његових ранијих радова из ових области издвајамо: *Правни систем Енглеске цркве (The Legal Framework of the Church of England, Oxford 1996)*, *Канонско право Англиканске заједнице (Canon Law in the Anglican Communion, Oxford 1998)*, *Црквено право Цркве у Велсу (The Law of the Church in Wales, Cardiff 2002)*. Вишегодишњи је члан Правне саветодавне комисије Цркве Енглеске и деловао је као заменик канцелара Епархије у Манчестеру. Један је од оснивача колоквијума англиканских и римокатоличких црквених правника, а 2010. године био је председник Европског конзорцијума за истраживање односа државе и цркве. На Тринити колеџу у Оксфорду био је гостујући сарадник 2011. године, а предаје сваке године као ванредни професор на Универзитету у Паризу.

* Ауторка је магистрирала 2007, а 2012. одбранила докторску тезу *Religions recht in Serbien* на Правном факултету Универзитета у Триру, pist5101@uni-trier.de.

¹ У англосаксонској терминологији један од назива ове правне дисциплине је *Law on religion*, а често се не прави разлика између црквеног (еклисијалног) и државно црквеног права, него се користе као синоними. У Енглеској је оваква ситуација настала под утицајем специфичности Англиканске цркве, односно њеног статуса државне цркве. Ауторка ове студије користи термин: *Religion law*, који би у преводу на српски језик могао гласити: *религијско право*.

Однос права и религије привлачи све више пажње последњих година и предмет је дискусија и то не само у академским круговима. По речима аутора: „Право је место сусрета религије и политике“ (стр. 259). Свака држава у Европи има своје националне законе којима се уређују односи државе и цркве.² Европска унија такође има правне одредбе које за свој предмет имају религију. Ова књига пружа детаљан упоредно-правни увод у нормативно уређење ових односа у државама чланицама Европске уније.

Поређење националних закона о религији и поред постојања многобројних разлика, открива и дубоке сличности између њих. На основу ових сличности аутор покушава да дефинише основне принципе религијског права који су заједнички државама чланицама Европске уније.³ Аутор преиспитује класичну доктрину по којој постоје три основна система односа државе и цркве у Европи: систем државне цркве, одвојени и кооперативни систем, те на основу правне анализе, нарочито правних прописа подуставног нивоа долази до закључка да је доминантан правни модел у Европи модел сарадње, односно кооперације државе и цркве. Ова студија, такође, анализира националне законе у контексту међународних инструмената који за свој предмет имају верска права и слободе. Од нарочито значаја су Европска конвенција о људским правима и слободама са судском праксом Европског суда за људска права као и остали међународни инструменти (пре свега УН) који регулишу ова питања.

Књига коју приказујемо састоји се од увода и десет делова, закључка и додатка. Јако је корисна и исцрпна листа судске праксе свих земаља чланица ЕУ, САД, ЕСЉП, ЕСП, ЕФТА, и ХРЦ (Комитета за људска права УН).

Иако се не може назвати првом књигом из ове области, оно што је заиста иновативно јесте ауторов приступ овој теми, односно сâм концепт књиге. Сви досадашњи радови из ове области права имали су за предмет разматрања сваку европску државу појединачно, обично посвећујући свакој по једно поглавље (као што је то случај у зборнику *State and Church in the European Union* уредника проф. др Герхарда Роберса (Gerhard Robbers), који је до сада објављен на 11 светских језика, укључујући и српски језик).⁴ Национална законодавства нису дакле тематски упоређивана, иако је у последњем

² Термин црква употребљава се као реторичка фигура *pars pro toto*, дакле као део који замењује цркву, цркве или друге форме верских заједница једне државе.

³ Аутор формулише 50 принципа религијског права који су заједнички државама Европе. Вид.: Додатак, 263 264.

⁴ *Држава и црква у Европској унији*, приредио Герхард Роберс, у издању Института за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду, Београд 2012.

поглављу дата кратка упоредно-правна анализа религијског права Европске уније. Насупрот томе, *Право и религија у Европи: упоредни увод* анализира ову област на заједничком, европском нивоу, а свако поглавље посвећено је кључним темама религијског права у оквиру којег се разматра њихово нормативно уређење у земљама чланицама.

Прво поглавље се бави основама, изворима и системима религијског права, као и правним дефиницијама религије. Извори религијског права подељени су на унутрашње и спољашње, односно на националне и међународне изворе права. Односи државе и цркве су дакле регулисани различитим правним актима, које осим уставних и законских аката, чине и споразуми између државе и цркава и верских заједница, као и међународни споразуми. Државе генерално не дефинишу религију у својим правним актима и препуштају ово питање судској пракси (стр. 21). Аутор наводи неке критерије за препознавање религије, који се могу наћи у судским одлукама држава чланица и ЕСЈП (стр. 21–28). Овакав приступ држава које не дефинишу или минимално дефинишу религију може се правдати потребом „укључивости“, односно „отворености“ права, што аутор сматра посебно пожељним за данашња плуралистичка друштва (стр. 28).

Као што је већ наведено, могуће је на уставноправном нивоу разликовати три модела односа државе и цркве (три основна типа система религијског права) који су дубоко укореењени у историјско наслеђе, али кроз дубље сагледавање нарочито подуставних норми могуће је уочити и извесне сличности (стр. 28–39). Први систем карактерише постојање блиске уставне повезаности државе и одређене верске заједнице, дакле постојање државне или „националне“, „народне“, „традиционалне“, „утемељене“ цркве или доминантне религије. Системи Енглеске, Данске, Грчке, Финске и Малте припадају овом моделу. Системи у којима су држава и црква одвојене, са уставним одредбама о секуларном карактеру државе и забрани пружања финансијске помоћи верским заједницама укључују Француску (са изузетком три источна департмана), Ирску, Словенију и Холандију. Такозвани мешовити систем, познат и као кооперативни систем, код кога је уставна одвојеност државе и цркве праћена њиховом сарадњом на многим пољима од заједничког интереса укључује земље као што су: Шпанија, Португал, Италија, Немачка, Белгија, Аустрија, балтичке и средње и источноевропске државе.

Друго и треће поглавље аутор посвећује односу слободе вере и појединца, односно индивидуалним верским слободама и правима (друго) и правном регулисању верске дискриминације и мржње (треће). Свака држава гарантује слободу вере у својим уставним

одредбама и врло често ове одредбе добијају своју конкретизацију и у законима. Слобода вере (право на слободу мисли, савести и вероисповести) укључује два основна права: право да се има или промени вера или уверење и слобода човека да било сам, или заједно са другима, јавно или приватно, испољава веру или уверење молитвом, проповеди, обичајима и обредом. Слобода вере је апсолутна, док слобода исповедања вере или убеђења може бити подвргнута само оним ограничењима која су прописана законом и неопходна у демократском друштву у интересу јавне безбедности, ради заштите јавног реда, здравља или морала, или ради заштите права и слобода других (стр. 56–62). У текстуалном смислу, постоји готово потпуно правно јединство гарантовања слободе вере европских држава кроз инкорпорацију ЕКЉП (чл. 9) у њиховим националним одредбама, но одређене разлике постоје у тумачењу уживања ових гаранција као и у рецепцији судске праксе суда у Стразбуру (стр. 63).

Верска дискриминација је забрањена у свим законодавствима земаља чланица. Право Европске уније има највећи уједначајући утицај на национална права управо у овој области. Забрана обухвата сваку непосредну и посредну дискриминацију, подстицање на дискриминацију и верско шиканирање. Антидискриминациони закони у којима је и верска дискриминација инкриминисана, дотичу се и корпоративних верских слобода, односно верских заједница, пре свега у вези са мером до које је њима дозвољено да дискриминишу, нпр. на основу вере, пола или сексуалне оријентације (стр. 76).

Верске заједнице се налазе у средишту анализе четири наредна поглавља: њихов правни субјективитет и положај (четврто), право на самоодређење, статус и функција верских службеника (пето), заштита доктрине и учења (шесто) и њихова имовина и финансије (седмо). Након ових поглавља аутор се усредсређује на присутност религије у јавној сфери: школама, затворима, болницама и војсци (осмо поглавље) и религију у приватној сфери: брак и васпитање деце (девето поглавље).

Десето поглавље истражује религијско право Европске уније и покушава да артикулише његове основне принципе. Аутор тврди да се став Европске уније према религији може окарактерисати са седам основних принципа: вредност (значај) религије, супсидијарност, признање права националним државама на регулисање својих религијских односа, верска слобода, верска једнакост (и недискриминација), право на самоодређење верских заједница, кооперација и посебна заштита религије кроз правне изузетке и привилегије (стр. 237). Управо Лисабонски уговор и Повела о основним правима Европске уније нуде погодан приказ и резиме поменутих принципа (стр. 257). Књига завршава са Додатком у коме

је аутор покушао да формулише, као резултат свог истраживања, 50 принципа религијског права који су заједнички земљама Европске уније.

Управо полазна Доуова претпоставка о сличном приступу европских земаља у регулисању односа државе и цркве и сличност овог приступа са кооперативним моделом, омогућиле су му и формулисање поменутих 50 принципа, за које Доу тврди да су заједнички земљама Европске уније. Они се сами пак базирају на три основна начела: слобода вероисповедања; обавеза државе на једнако третирање религије; и друштвену вредност религије (стр. 259).

Преласком нивоа анализе са уставног на подзаконске правне акте, оштре контуре разлика у правном регулисању државно-црквених односа се губе. Тако ће аутор показати у својој анализи, да тзв. одвојени систем не карактерише његова потпуна незаинтересованост према религији. Неутралност државе такође је не спречава да буде активна у стварању нпр. услова за уживање права на вероисповест. Наравно, опасности које са собом повлаче сва уопштавања (генерализације), као и разлике у значењу и тумачењу, односно примени у пракси појединих начела присутне су и овде. Ако узмемо за пример принцип бр. 22 који гласи: „Верске организације су аутономне и држава се не може мешати у њихове унутрашње послове“, већ ћемо код тумачења појма „аутономије“, односно права на самоодређење верских организација, уочити приличне разлике у европским државама. Проф. др Хараламбос К. Папастатис (Charalambos K. Papastathis) у свом чланку о праву на самоодређење у Грчкој: *Religious Self-administration in the Hellenic Republic*⁵ употребљава уместо термина *autonomous* термин *self-administration* дакле самоуправљање, који по његовом мишљењу боље одсликава грчке прилике.⁶ Или код другог дела принципа, кључно питање је дефинисање оквира унутрашњих послова, односно шта је то што спада у искључиву надлежност верских организација. Но, без обзира на ове разлике у значењу принципа, може се рећи да оно што је заједничко свим државама и то независно од правног уређења верских слобода јесте да се све оне труде да омогуће уживање верских слобода и да сарађују са црквама и верским заједницама на остварењу овог заједничког циља.

⁵ Charalambos Папастатис, *Religious Self administration in the Hellenic Republic*, http://www.uni-trier.de/fileadmin/fb5/inst/IEVR/Arbeitsmaterialien/Staatskirchenrecht/Europa/Conference_1999/papastatis.pdf; 19.4.2013.

⁶ Православна црква у Грчкој врши поверену административну власт, спроводећи као јавноправни субјект одредбе државног законодавства. Сви акти који се односе на управне ствари подвргнути су ревизији Државног савета (врховни управни суд). Акти који се односе на верска и догматска питања нису у надлежно сти Државног савета. Вид. Х. Папастатис, *Држава и црква у Грчкој, Држава и црква у Европској унији*, (ур. Г. Роберс), Институт за теолошка истраживања Православни богословски факултет, Београд 2012, 55, 58.

Формулисани принципи могу такође омогућити већи дијалог између права и осталих сродних дисциплина, као што је социологија религије, која даје одговоре на питања о улози религије у савременом друштву. Овакав интердисциплинарни приступ за који се аутор залаже, омогућава по његовом мишљењу дубље схватање религијског права у ширем друштвеном контексту (стр. 260). У наставку су идентификоване области за даља истраживања у том смислу, која могу бити предмет неких будућих студија.

Књига *Право и религија у Европи: упоредени увод* пружа обиље правних материјала и биће засигурно од непроцењиве користи свима који се интересују за ову област права, нудећи прву упоредно-правну анализу и увод у правно регулисање државно-црквеног права у Европи.